

Esparru kulturean txertatutako poeta, 1953-1963

Atal honetan 1953-1963ko euskal kultura-esparruaren egituraketa islatzen duen argitalpenen espazio sozialaren eta Arestiren identitate poetikoaren arteko joan-etorriko bideak egingo ditut. Horrela, *euskal* adierazlearen esanahiaren gaineko norgehiagokatik aztertuko dut Arestiren «Poesia eta euskal poesia» hitzaldia (1960c), euskal kultura-esparruko *eduki* eta *formen* arteko ardatza oinarri. Ondoren, hizkuntzaren inguruko norgehiagoketan kokatuko ditut Arestiren zenbait artikulu eta hitzaldi.

«Poesia eta euskal poesia» hitzaldiak esparruan parte hartzen dutenen arteko harremanen ikuspegia ulertzeko aukera ematen du, euskal kultura-esparruaren baitako harremanetatik osatutako egitura. Harreman horietan, Arestik besteen begirada barneratzeaz gain, arrakasta literarioa emango zion ikuspegi propioa garatu zuen. Euskal kultura-esparrua harremanen espazioa bada, Arestik espazio horretan hartzen duen lekutik uler daiteke haren literatura. Eta leku horrek, ikuspegi horrek azaltzen du haren arrakasta. Horregatik, berak bere jardun literarioerako erabilitako kategoriak erabilgarriak zaizkigu ez bakarrik bere ikuspegia argitzeko, baita ikuspegiaren ikuspegia argitzeko ere: *forma* eta *funtsaren* lanketan kokatu zuen bere egiteko poetikoa eta euskal literaturaren historiaren *populismo* eta *kulteranismoaren* tradizioen sintesian bere euskararen egitekoa.

EUSKAL KULTURA-ESPARRUAREN EGITURAKETA: FORMA ETA EDUKIA

Arestiren obra poetikoa euskal kultura-esparruaren baitako posizio eta posizio-hartze gisa aztertuko dut, hau da, unibertso zabalagoko eragileek obra kokatzeko moduari zein autoreak unibertso horretan bere obra kokatzeko moduari erreparatuko diot. Horretarako euskal kultura-esparruaren egituraketa islatzen duen argitalpenen espazio sozialaren analisia dut abiapuntu (Amezaga 2019a). Espazio sozial hori irudikatzen liburuaren datu-base bat osatu dut. Bertan, euskaraz argitaratutako liburuak jaso dira, baita euskal kultura-esparruarekin lot daitezkeen erdarazko liburuak ere. Erdarazko liburu horiek sartzekoan argitaletxeak euskal kultura-esparruarekin duen harremana hartu dut kontuan, euskarazko aldizkarietan iruzkinak jaso dituztelako edota euskarazko liburuak ere argitaratu dituztelako. Euskal kulturaren definizioaren gaineko norgehiagokan euskarari paper zentrala egokitu bazitzaion ere, norgehiagoka horretan erdal argitalpenek ere parte hartu izan zutelako.

Datu-base hori osatzeko Joan Mari Torrealdaik osatu zuen eta Jakinen webgunean eskuragai dagoen liburuen datu-basetik (Jakín Fundazioa d.g.) abiatu naiz, Sancho el Sabio Fundazioaren katalogoaren datu-basearekin (Fundación Sancho El Sabio d.g.), literatura-aldizkari eta astekariaren informazioarekin (Susa *et al.* d.g.; Euskaltzaindia 2022) zein liburutegietan kontsultatutako funtsekin osatu dut (ikus Eranskinak). Datu-basea zein egindako korrespondentzien analisi anizkoitzaren puntuazioak oso-osoarik daude eskuragarri (Amezaga 2019b), nahi duenak datu hauek esplota ditzan.

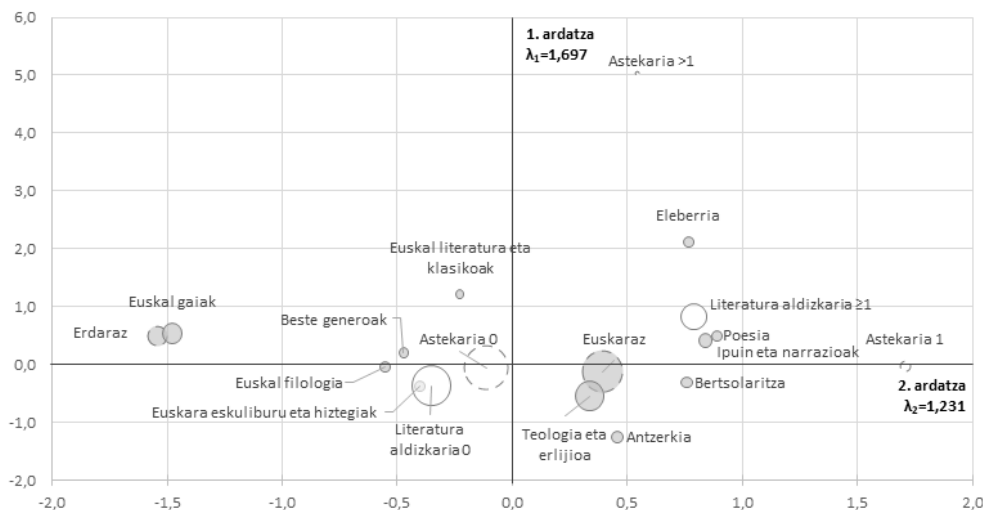
Aurrena, argitalpen horien arteko harremanak korrespondentzien analisi anizkoitzaren bitartez kokatuko ditut bi ardatzen inguruko espazioan, aldagaietan agertzen diren hurbiltasun- eta urruntasun-mailen arabera. Horretarako, liburuen ezaugarriak biltzen dituzten aldagai ezberdinak aztertu dira. Idazlanek abiapuntu dituzten posizio-hartze gisa, hizkuntza eta literatura-generoa erabili dira, eta idazlanek eskuratutako posizio gisa, jasotako aintzatespena, aldizkari eta astekarietan jasotako iruzkin kopurua, hain zuzen ere. Korrespondentzien analisi anizkoitzak aztertzen dituen kasuak haien ezaugarrien antzekotasunaren arabera kokatzen ditu espazialki. Ondoren aztertuko dudan grafikoan (1. grafikoa), esaterako, eleberria eta euskal gaiak generoak kontrako muturretan kokatuta egoteak zera esan nahi du: ezaugarri guztiz desberdinak dituztela, aztertu diren kategoriei dagokienez (hizkuntza, astekarietako aipamenak eta aldizkarietako aipamenak). Gertu dauden puntuak, ostera, antzeko ezaugarriak dituztela adierazten dute. Kategoría horien arteko harremana, horrela, bi ardatzen inguruan azter daiteke.

Argitalpenen espazio sozialaren analisisia euskal kultura-esparruaren egituraren isla gisa aztertzen da hemen. Horrela, Arestiren obra aldagai horien arabera sailka daiteke aurrena, ondoren euskal kultura-esparruaren barnean sortzen diren harreman modu konplexuagoetan sakontzeko. Liburuen arteko harremanak dituzten ezaugarrien arabera sailkatuta, bi ardatzen inguruan koka daitezke garai hartako obrak. Euskal kultura-esparruaren definizioaren inguruko norgehiagoka espazio gisa aztertzen dudan neurrian, lehen ardatza liburuek *euskal* adierazlearekiko duten kokatzeko moduaren arabera osatzen dela esan daiteke. Lehen dimentsio hori hizkuntza eta generoaren eraginaren arabera osatzen da batik bat. Hizkuntzari dagokionez, euskarazko eta erdarazko —gaztelaniazkoak batik bat— argitalpenak bi muturretan kokatzen ditu. Generoak hizkuntzarekin duen lotura agerian jartzen da: Euskal Herriko gaiak erdarazko argitalpenen muturrean daude, euskal filologia eta bestelako generoek jarraituta. Batik bat euskaraz landutako generoak, ostera, poesia, ipuin eta narrazioak, bertsolaritza eta bertsopaperak eta eleberria dira. Beste genero batzuk erdibidean kokatzen dira.

Hizkuntzaren eta generoaren arteko harreman estuak lehen dimentsio honetan euskal kultura-esparruaren egitura duala islatzen du. Literatura-esparruen gaineko bestelako ikerketek (Bourdieu 1995, 175-92; Sapiro 2003) agerian utzitako «produkzio murriztu»aren eta «produkzio handi»aren arteko bereizketaren analogoa egiten da. Bi etiketa horiek, ordea, hobeto doitzen dira irakurleria zabala eta merkatuaren santzioa

duten esparruetara. Gainera, honi guztiari diktaturaren zentsurak argitalpenei ipintzen zizkien oztopoak gehitzen bazaizkio, argi dago liburuak asko aldentzen direla ohizko merkatu-egoera *libre* batetik. Argitaletxe gehienek harpidetzari esker ziharduten, «produkzio murriztu»aren egoerarekin bat datorren joera da argitalpen guztiena —euskarazkoena zein erdarazkoena— hau da, elkar irakurtzen dutenek osatutako komunitate batena ia. Kontsumo-pautak harpidetzaren inguruan antolatzen dira eta ez «produkzio handi»an ohizkoa den liburu-produktuen merkatu-salmentan. Nolabaiteko mezenasgo kolektibo bati esker finantzatzen dira publikazioak, beraz horrek merkatuaren logiken eraginetik babesten du euskal kultura-esparrua, baina oinarri duen komunitatearen logikak tartekatzen ditu trukean.

1. grafikoa. Euskal kulturaren argitalpenen espazio soziala, kategorien kokapena, 1953-1963.

Iturria: Amezaga 2019b.

Hala ere, euskarazko irakurleria potentziala eskasa da gaztelaniakoarekin alderatuta. Berez, euskal hitzun gutxi badaude, are irakurle alfabetatu gutxiago. Gainera, euskal irakurleek gaztelaniazko testuak irakur ditzaketen bitartean, erdal irakurleek ezin dute berezkoa egin euskarazkoekin. Horretan datza euskal kultura-esparruaren dualitatea. Oraindik urrun dago euskara idatzi baten batasuna eta euskaraz idaztea *formaren* gaineko lana dakar, idatzitakoaren *edukiaren* gainekoa baino gehiago. Batetik, euskal kulturaren *edukiak* lantzen dituzten argitalpenak daude, gaztelaniaz, publiko zabalxeagoari zuzenduta; bestetik euskal kulturaren *formen* gainekoa, hau da, euskararen beraren, komunikazio-kodearen gaineko lana. Definizio-norgehiagoka honek hizkuntzarekin duen lotura nabarmena da eta, horregatik, euskarazko «euskal kultura» eta gaztelaniazko «cultura vasca» hitzak

kontrajarri dira bi ikuspegi horiek izendatzeko (Iztueta Azurmendi 2015). Euskal edukiei buruz idazteko historia, kultura, folklore eta abarren gaineko apustua egiten da modu seguruagoan —Euskal Gaiak kategoria—. Euskaraz idaztearen aukera egiterakoan, ostera, inbertsio arriskatua egiten da, komunikatzeko tresna bera da apustu. Zentzu horretan, idazketa-inbertsioa epe luze eta laburraren artean bana liteke (Bourdieu 1995, 213-18), forma eta edukiarekin bat etorritz. Aldizkarietako kritikei erreparatuz gero, gaztelaniazko eduki-ikerketen berehalako balioari euskarazko forma-lanketaren bitartekari-balioa kontrajartzen zaio. Euskarazko testuak euskarari egiten dioten ekarri gisa juzgatzen dira, osatzen ari zen hizkuntza bati begira. Idazlan horiek literatura txikien lehen faseetan ohizkoa den literaltasun bat osatzera daude bideratuta, hau da, euskal hizkuntza literario bat osatzera bideratuta (Casanova 2001, 32). Euskarazko tradizio idatzi bat baldin bazegoen ere, hizkuntza bera ere oraindik arautzeko bidean zegoen. Apustua euskaraz idaztea da, horregatik kritika akritikoak dira nagusi, egilea zoriondu eta euskaraz hau edo bestea idatz litekeelako berri onak ematera edo aberastasun lexiko edo gramatikoa azpimarratzera mugatuz.

Ardatz honen konformazioan, astekarietako aipamenek eragin eskasa badute ere, esanguratsua da aipamen bakarra edukitzeak euskarazko argitalpenen espazioarekin bat egitea, aipamen bat baino gehiago izateak edo aipamenik ez izateak, ordea, erdarazko espazioarekin bat egiten duen bitartean. Hau da, euskarazko liburuek iruzkina ziurtatuta badute ere, gaztelaniakoek iruzkin ezberdinetan garatzen diren eztabaida luzeak pizteko gaitasuna dute. Horren adibide da Jorge Oteizaren *Quosque tandem ...!* (1963; Oteiza 2007), *Zeruko Argian* eztabaida luzea suertatu baitzen liburuaren gainean.

Generoen korrespondentzian topa daitekeen joera hau zenbait erakunde eta autoreren posizio-hartzeetara itzultzen da. Lehen aldizkari elebiduna bazen ere, Antonio Arrue, Aingeru Irigarai eta Koldo Mitxelenaen zuzendaritzapean, Euskalerraren Adiskideen Elkartearen gehigarri gisa argitaratzen zen *Eganek* euskara hutsez argitaratzeari ekin zion 1953an. 1950ean Jokin Zaitegik Guatemalan sortutako *Euzko-Gogoa* aldizkariak hasieran pare bat artikulua gaztelaniaz argitaratu bazituen ere, gutxira erabat elebakarra bihurtuko zen. Aldizkariaren euskaraz idazteko autoinposizio hori egileetara ere bihurtuko zen. Hain zuzen ere, *Euzko-Gogoa* izango zen idazleen belaunaldi berriaren hasierako topagunea, hasieran sakabanaturik Txillardegik, San Martinek, Mirandek, Krutwigek, Irigoienek eta Arestik berak bat egingo zuten aldizkari horretan (Juaristi 1987, 108-9). Beste idazle batzuk, ostera, kanpoan geratuko ziren, oihartzun handia eskuratuko zuten Blas de Otero, Luis de Castresana zein Gabriel Celayak *Gernikan* eta *Eganen* lehen idatziak argitaratu bazituzten ere, beste inora jo beharko zuten hurrengo lanak argitaratzera. Aldi horretako euskarazko idazle nagusiek euskaraz idatzi zuten batik bat, bereziki literatura-generoak lantzen dituzten kasuetan.

IDENTITATE POETIKOA: FORMA, FUNTSA ETA MANDATUA

Hizkuntza eta literatura generoa dira euskal kultura-esparruan diharduen autore orok egiten duen hauturik agerikoena. Hautu horietatik abiatuta egin da argitalpenen espazio sozialaren proiektzioa, euskal kultura-esparruan posizio jakin bat hartzeko moduak islatzen dituen neurrian. Euskal adierazlearen inguruan osatzen den lehen ardatz horretan kokatzen da Aresti, bere kode-hautuetatik abiatuta. Aldizkarietan egindako hautuekin eta bere belaunaldiko kideen hautuarekin bat eginez, Arestik euskaraz argitaratu zituen bere lehen lan guztiak². Genero ezberdinetan aritu zen horretarako, itzulpenetatik hasita, euskal literatura bat euskararen mesederako indartu nahian. Baina poesiatik abiatu zuen bere euskal literatura-sorkuntzaren norabidea. Hurrengo kapituluan Arestiren hasierako idatziak aztertuko ditut, Arestiren identitate imajinarioa haren poesian nola txertatzen den aztertzeko; hemen, ordea, haren identitate poetikoa aztertuko dut euskal kultura-esparruaren egitura eta dinamiken argitara. Horretarako, dagoeneko poesian kotsakratzen hasia zen garaian 1960an Donostiako udaletxean eman zuen hitzaldi batera joko dut, «Poesia eta euskal poesia» hitzaldia (Aresti 1960c). Hitzaldi hura eman zuenean poesia sozialean murgilduta zegoen Aresti eta bertan euskal literaturan poesia soziala nola txerta zitekeen azaltzen zuen bere norabide poetikoaren bidearen berri emanez (Aldekoa 1998b, 14-44). Euskal literaturaren egoera *forma* eta *funtsa* kategorien arabera aztertu zuen —aurreko atalean aztertutako forma eta edukiarekiko estuki loturik— eta bere identitate poetikoaren oinarrian *mandatua* kokatu zuen.

1953ko azaroan, erbestetik zetorren Orixeren bila joan zen Labaien eta Irigoienekin batera. Belaunaldi berriko kideek harridura handiz hartu zuten bizirik zegoen *poeta nazional* bakarrak, Orixek, erbeste luzearen ondoren gaztelaniaz erantzuten ziela euskaraz hitz egiten zioten solaskideei (Juaristi 1997, 355). Ezizenak erraztu egiten zion Orixeri euskarazko poema ederrak idaztea eta eguneroko bizitzan erdaraz jardutea. Arestik, ordea, bizitza literarioaren eta sozialaren arteko jarraitutasunean osatu zuen bere identitate poetikoa. Euskaltzaindian ere gaztelaniaz egiten zituzten bilerak, eta Aresti eta Krutwig tematu egin ziren bilerak euskara hutsean egin zitezen (Zelaieta 1976a, I:37-38). Euskal kultura-esparruaren egitura dualaren baitan, euskara edukitzat zuen solasaldiak gaztelania zuen komunikazio-tresna, Mitxelena (1960) zein Villasanteren (1961) bi *Historia de la literatura vasca* dira horren lekuko. Euskara komunikazio-tresna oso gisa garatu nahiko zuen belaunaldi berriak eta horretarako formaren lanketa literarioko eremutik haratago, euskalgintzaren egunerokotasunean ere ibili beharra zuen. Genero literario guztietarako zein komunikazio-genero ez-literarioetarako tresna izan behar zuen euskarak.

Literatura eguneratu baten beharra ikusita, genero ezberdinetan jokatu zuen Arestik euskararen forma landu nahian: antzerkian, ipuinean, nobela laburrean, artikuluetan eta, noski, poesian. Nekez uler daiteke Arestiren egiteko poetikoa beste

2. 1965etik aurrera gaztelaniaz ere idatzi argitaratu zituen artikuluak, *Txistulari* aldizkarian eta *Hierro* egunkarian, besteak beste.

generoetan aritutako lana kontuan hartu gabe, are gehiago: genero ezberdinetan aritu zelako asmatu zuen hain arrakastatsua izango zen norabide poetikoan. Euskararen hutsuneak betetzeko nahiak eraman zuen hainbat generotan idaztera, honela kokatzen zuen *Olerkaria* (Aresti 1959c) ipuinaren balioa:

Ipui hura, nik eskribitzen ditudan gauza guztiak bezalaxen, etzen gauza haundia, baina euskeraz zein gauza apurra eta gehienetan balio-gabekoa eskribitzen den ikusirik, ez tute uste lotsatu beharrik daukadanik (Aresti 1960c, 150).

Hutsuneak betetzeko beharrak ere euskalgintzan aktiboki lan egitera eraman zuen, Euskaltzaindian besteak beste. Honetan ere ez da salbuespen, 1954an Euskaltzaindia geldiarazita egotetik jarduerari ekin zion berriro, euskaltzain berriei ateak zabalduz —Mirande, Txillardegi, San Martin, Krutwig, Aresti bera 1957an (Torrealdai eta Murua 2009, 58-65)—. Zentzu horretan, euskalgintza eta euskal literatura hertsiki lotuta zeuden. Horregatik aztertzen dut euskal literatura euskal kultura-esparruaren eremu zabalagoan, literatura-lanak ezin dira ulertu hizkuntzaren eta kulturaren biziberritzeko saiakeratik eta egoera horrek ezartzen zituen norabide eta mugetatik kanpo.

Aresti euskal kulturaren hutsuneak betetzen ziharduen literatura-arloan, beraz euskal kulturako ekintzailea da literatura-ekintzailea baino gehiago (Gabilondo 2006, 71). Eta hala ere, poetatzat dauka bere burua: honela adierazten du, behintzat, *Maldan beherak* Loramendi saria jaso zuenetik. «Poesia eta euskal poesia» hitzaldian (Aresti 1960c), poeta-identitatetik abiatzen zuen bere euskalgintza. Honetan euskal pizkundeko poeta nazionalen irudiaren jarraitutasuna atzeman daiteke: poesiatik abiatzen zuen kultura eraberritzeko prozesua.

Hitzaldi horretan «mandatua» izango zen bere poesiaren posizio-hartzeak artikulatzen zituen hitza, *mandatua* dakarren poesia izango zen benetako poesia. «Mandatu»ari erantzuten zaio, hain zuzen ere, psikoanalisian, subjektua «esparru sozio-sinboliko jakin batean integratzen denean» (Žižek 1992, 153). «Mandatu» dakarrena da poeta Arestirentzat:

Gizon bat (...) euskal herrietako bertsolaririk habilena izanen da, giza-legez beterik euskal jakituriaz horniturik, inungo bertsoak botako ditu, eta hala ere gerta liteke poeta eztena. Zergatik? Mandaturik eztakarraleko, barnean poematikarikan eztaramalako. Hori da hitza: Mandatua. Nundik eta norako mandatua (1960c, 151).

Mandatuak edukiz bete dezake forma. Ez da nahikoa euskararen forma hutsa, edukietatik abiatu behar du euskararen biziberritzeak:

Niretzat poeta da, ideien asmatzalea, edo, hobeki esanik, sentimentuen asmatzalea. Nundik eta norako mandatua. Zer eta zergatik. Eta batez ere, beste gainerako gauza guztien gainetik, zertarako. Zertarako senti eta zertarako pentsa. Zertarako maita eta zertarako higuin. Mandatua, mandatua eta mandatua. Poematika (Aresti 1960c, 156).

Mandatuari erantzuten diolako eta mandatuak betetzen dituelako zentzuz ekintzaren zioak, maite eta higuin den horretarako sentimenduak asmatzen dituelako. Nondik eta zertarakoak eskaintzen dizkio Arestik euskarari.

Egia esan behar du poetak, eta hori da mandatuaren beste sorgunea: «Poetak eztio inportarik egiten diruari» (Aresti 1960c, 156). Horrela bereizten ditu poeta laureatus, diruz, palaguz edo lausenguz eresia den poeta, eta poeta outsidersa, benetako poeta: «Poetaren sentimentua jentearen gustukoa ezpaldin bada, eta poetak bere sentimentuan eta poetatza gorengoan iraun nahi baldin badu, ezpaldin badu bere sentimenturik ukatzen, orduan izanen da gorrotatua, arbuaiatua, gaitzeritzia eta higunidia» (Aresti 1960c, 158). Nondik eta zertarakoak eskaintzen dizkio poetak egia, horrek higuindua bihurtuko badu ere.

Mandatuak bete behar dituen baldintzak «forman» eta «funtsean» oinarritu zituen Arestik. Kategorizazio honek euskal kultura-esparruaren egitura dualari ezin hobeto erantzuten dio, forma eta edukiaren ardatzarekin bat egiten du eta Arestiren posizioak pertzepzio-kategoria egokiak duen gaitasunaren berri ematen du. Formaren eta funtsaren arteko oposizioan bi poeta hartzen ditu adibide. Manuel Lekuonak forma egokiak darabiltza, berak idatzitako poemek duten «musikalitate» handiagatik. Otsalarrek —Juan San Martinek—, ordea, funtsa menderatuko zukeen, «zerumuga zabalekoa» baitzen berak idatzitakoa—. Arestiren poetikara itzulita, forma bertsolariek utzitako ondarrera bueltatuz landu liteke —Lekuona, ahozko literaturan aditu— baina funtseko gaiak jorratuz, hau da, «gizonen egia» kantatuz —Juan San Martin, berrikuntzaren belaunaldiaren kide—, poetak «forma» eta «funtsa» batu behar ditu.

EUSKARAREN KULTURBIDEA

Argitalpenen espazio sozialaren grafikora itzuliz (1. grafikoa), lehen ardatza *formaren* eta *edukien* arteko bereizketak osatzen badu, bigarrenak obren aintzatespena du oinarri. Hemen ere eragin nabarmena du generoak, baina oraingoan aldizkarietako aipamen kopuruaren eragina handitu egiten da. Generoari dagokionez, eleberria kokatzen da gorenean, euskal literatura eta klasikoek jarraituta, literatura aldizkarietan eta, bereziki, astekarietan aipamen gehiago jaso duten obrekin bat egiteko joera dute honakoek. Beste muturrean, ordea, antzerkia (pastorala barne), teologia eta erlijioa eta bertsolaritza daude: ahozkotasunari lotuago dauden generoak dira honakoak, eta ez hainbeste irakurketa indibidualari. Bereizketa horrek hasierako urteetako egoera laburbiltzen du: euskararen ikasbidea lan indibidualari lotuta dago, produkzio- eta erreprodukzio-gune kolektiboen sorreraren lehen hastapenetan. Hain zuzen ere, lehen aipatu bezala, Arestik lanketa indibidual horren berri ematen zuen *Bizkaitarretan*, hurrengo atalean aztertuko dudana bezala.

Ardatz honek bat egiten du kapital sinbolikoarekin. Kapital sinbolikoa esparru honetan zein honen azpiesparruetan pilatzen diren aintzatespen-harremanak dira, objektibatzeke modu asko badaude ere —sariak, omenaldiak, salmentak, etab.— aldizkarietan jasotako aipamen kopuruaren arabera neur litezke grafikoan, aitortua izatea aipatua izatea den neurrian, aldizkarietako irakurleei liburuak gomendatzen zaizkien neurrian. Aldi berean, horrek orduko balorazio-irizpideen berri ematen digu, grafikoko eskuineko eskualdean, euskaraz idatzitako edo euskara bera gaitzat duten argitalpenei dagokienez. Batetik, plazan zertzen diren ahozko generoen aurrean, era indibidualean kontsumitzen diren generoak hobetsi egiten dira. Euskara plazaz kanpo dago. Genero literarioari dagokionez, euskararen literaltasuna sortzeko norabidean dauden lanak ere hobesten dira. Literatura-tradizioa ere berreskuratzeko joera dago euskarazko oinarrizko corpusera joz: euskarazko klasikoak eta euskal literaturari buruzko lanak. Horrekin batera, literatura-corpus berria sortzeko saiakerak egiten dira. Eta, hurrengo aldian ez bezala, eleberria da poesiari gailentzen zaion literatura-generoa: poesia hizkuntzaren gaineko inflexioa bada, eleberriak hizkuntza istorioaren zerbitzuan ipintzen du.

Era paraleloan, garai hartan euskararen produkzio- eta erreproduzio-gune berriak sortu ziren. 1956ko irailean Euskaltzaindiak Euskaltzaleen Biltzarra antolatu zuen, puntu ezberdinetan lanean zebiltzan euskaltzaleek elkar ezagutzea erraztuz (Torrealdai eta Murua 2009, 58-65). 1958an Bizkaiko Bertsolarien Txapelketa antolatu zuen, 1960an Euskal Herrikoa (García 2000, 443-44). Haren egoitzan, hain zuzen ere, entseatzen zuen Txinparta antzerki-taldeko kideekin izan zuen Arestik euskal kulturarako sarbidea (Kortazar 2003, 84). Bitartean, Arantzazun *Jakin* aldizkaria sortu zen 1956an, euskararen *kulturbidea* jorratzeaz gain —euskara teologia- eta filosofia-gaiak jorratzeko tresna eraginkorra izan zedin— talde antolatu bat sortu zen haren inguruan Arantzazun bertan.

Euskararen eskriturizazioak, ahozkotik idatzizkorako igarobideak, erronkak planteatzen zituen. Antonio Zavalá eta Balentin Zamora apaizek «euskeraren erreze idatzitako liburuen premia» ikusi zuten eta 1961ean Auspoa argitaletxea sortu zuten. Oso esanguratsua da haien asmo nagusia herri-euskaraz idatzitako liburuak argitaratzea izanik, prosa-lanak alboratu eta herri-euskara hura bertsolaritzara mugatu izana. Bi arrazoi aipatu ditu Zavalak hori azaltzeko. Batetik, publikoaren ikuspegitik, eskasa izan zen haien prosa-lanen harrera. Bestetik, sorkuntzaren ikuspegitik, zailtasunak izan zituzten baserrietako alfabetatu gabeko euskaldunengandik prosa jasotzeko:

Zergatik, bada, utsune ori? Alde batetik, erri jendea artara jartzen erreza etzalako. Parregarri geldituko zirala uste zuten. Leen esan dedanez, oker-iritzi bat bazuan buruko muiñetaraiño sartua. Obeto esateko, jende eskolatuak sartu erazia (Zavalá 2000, 119-20).

Horrek balorizatutako euskara idatziaren eta herri-euskararen arteko aldea islatzen du. Bigarren ardatzean irudikatu dudana literatura idatziaren eta ahozko literaturaren arteko banaketa agerian geratzen da, joera honek herri-hizkuntza euskalkien aldaeren gaineko tratatu eta bertsolaritzaren sinonimo bihurtu izana azaltzen du. Genero baten jabe den familiartasunaz aritu zitekeen bertsolaria bertsotan.

Euskal gaietara dedikatu ziren batez ere Ekin eta Auñamendi argitaletxeak, gaztelaniaz batik bat. Lehena 1941ean sortu zuten Isaac Mendizabal eta Andrés María de Irujok, Buenos Airesen. Bigarrena Estornés-Lasa anaiek Donostian, 1958an —1962ra arte Itxaropenaren bitartez argitaratu behar izan zuten, baimen falta zela eta— (Beola 2000, 15-16). Erbesteko lanei bereziki loturik egon ziren argitaletxeak dira, erbestean egonagatik nolabaiteko jarraitutasuna emango zieten gerraurreko kultura-esparruaren sorkuntzei. Historiografia eta etnografia forma zientifikoak jartzen zituzten euskal kulturaren edukien zerbitzura, kultura bereziaren iturburu.

Bi ardatz horien arabera irudikatutako espazio sozial honek korrespondentzia du apurka-apurka sortuz eta zabalduz doazen argitaletxeekin. Itxaropena argitaletxeak izan zuen nagusitasuna, kapital sinboliko nagusiko euskarazko obren espazioa betetzen zuelarik. Zarautzen bertan berrargitaratu zituen Axularren XV. mendeko *Gero* (1954), Mogelen XIX. mendeko *Peru Abarka* (1956), Txomin Agirrerren XX. mendearen hasierako *Kresala* (1954), edota Etxaideren *Joanak joan* (1955) eleberri garaikidea. 1932an sortu zen Itxaropena eta frankismo-garaian ere argitaratzen jarraitu zuen, hamaika trikimailu erabiliz: lizentzia-data faltsuak edota autoritate zibil eta erlijiosoen bitartez oztopoei itzuri eginez. Horrela, euskal literaturaren susperraldia hasi baino lehen ere, *Euskaldunak* (Orixe 1950) oso-osorik edo *Arantzazu. Euskal-sinismenaren poema* (Mitxelena 1949) liburuaren zati batzuk argitaratzea lortu zuen, beste argitalpenak atzeratu edo bertan behera geratu ziren bitartean (Unzurrunzaga 1999, 9-20).

Obren harreran eragin nabarmena izan zuten aldizkariko kritikek, zeinek euskal literaturaren gaineko joerak ere islatzen dituzten. Koldo Mitxelena eta Manuel Lekuona euskaltzainak ziren *Egan* aldizkarian kritika gehien argitaratzen zutenak. Biak ziren euskaltzainak eta filologian adituak, baina Euskaltzaindiko joera bereziak ordeztzen zituzten: Mitxelenak euskal literaturaz idatzi zuen erruz —Villasanterekin batera garaiko lehen *Euskal literaturaren historiak*—, Lekuona ahozko literaturan aditua zen bitartean. Arestik erabili zituen kategoria batzuk mailegatuz (Aresti 1986e), Mitxelenaren «*kulteranismo*»ari (sic) Lekuonaren «*populismoa*» kontrajar dakiok. Lehenak euskara kultura unibertsalaren komunikazio-tresna gisa erabili nahi zuen, eta, horregatik, literaturaren genero komunikatibo goren eta modernoenean arituko zen zorrotzen, eleberrian hain zuzen ere (Egaña 2013, 200-201). Bigarrenak, ordea, herri-euskararen bilatuko zituen sustriak, euskal kulturaren jatorrizko adierazpidean. Horretan, noski, balizko euskal jatorrizko nekazaritza-inguruneari lotutako komunikazioa hobetsiko zen, *euskaldun-fededun* iruditeriarekin bat.

Oposizio hori euskara-ereduaren gaineko posizio-hartzeetan ditu ondorioak. *Populismoak* joera garbizalearen alde egin zuen, euskarak berezkoa zukeen unibertso kulturala ulertzeko tresnak zituen eta unibertso kultural arrotzen eragina erauzi beharra zuen. Kontrara, *kulteranistek* garbizaleek mordoilo gisa batailatu zuten euskararen alde egingo zuten, unibertso modernoan barneratzeko euskarak hitzak mailegatu behar zituelako gainerako hizkuntzetatik.

Mitxelenaren eragina handituz joango zen euskal literaturan, berak plazaratutako *Historia de la literatura vasca* (1960) izango zen «euskal literaturako lehen historia oso eta sistematikoa» eta 1958tik Salamancako Unibertsitateko Larramendi katedratik, euskal kulturako unibertsitate-ikertzaileen aitzindari izango zen (Egaña 2013, 202-3). Mitxelenak belaunaldi berriari bidea irekiko zion eta euskara idatziaren erdigunean kokatuta ezarriko zen *euskara batua*. Hegoaldeko euskal hiztunentzat *h* letra mutua bazen ere, Mitxelenak Hegoaldeko euskaldunek euskara idatzian soilik atzeman litezkeen *h*-ak erabiliko zituen. Manuel Lekuona, ostera, ahozko euskararen ezer gutxi eskaini zezakeen *h*-aren kontra oldartuko zen, aurrerago aztertuko dudana bezala.

Noski, urrun gaude euskal kritikagintza autonomo eta profesional batetik, beraz kritiko gehienak idazle ere badira. Agian, honetan ere Lekuona, Mitxelena eta Villasante ziren salbuespen, batik bat euskal literatura eta hizkuntzalaritzaren gainean idazten baitzuten.

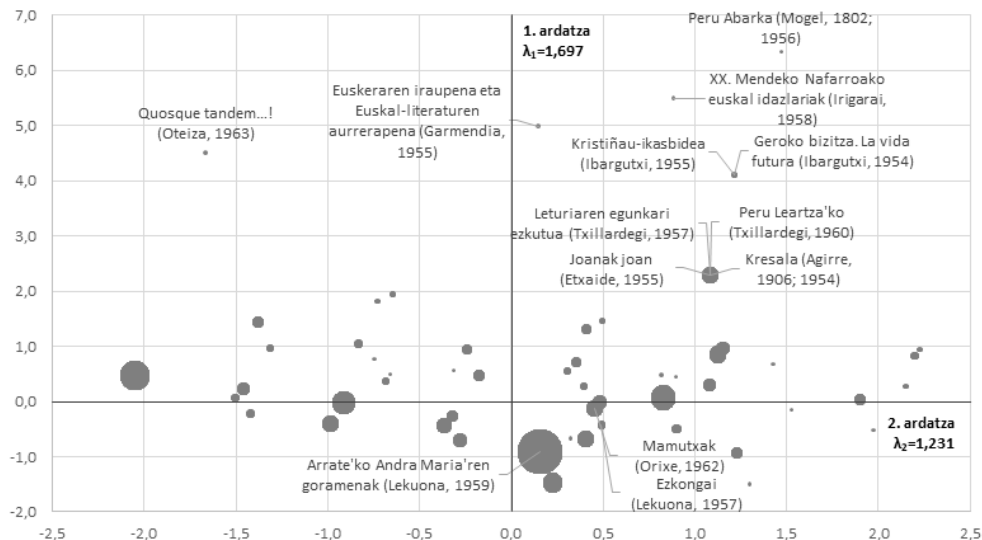
Nobela kapital sinboliko gehien pilatzen zuen generoa izanik, Txillardegik izan zen iruzkin gehien jasoko zuena, *Leturiaren egunkari ezkutua* (1957) eta *Peru Leartza'ko* (1960) liburuak eztabaida piztu zuten. Batetik, Leturiarena lehen eleberri modernotzat hartua izan da, auzi existentzialak tartekatzen zituelako, nolabait Mendebaldeko literaturarekin homologa zitekeen obra idazteagatik (Aldekoa 2008, 252; Olaziregi Alustiza 1999, 523) edota ordura arteko eleberri kostunbristen artean, lehen pertsonaien nobela izateagatik (Sarasola 1971, 87-89). Bestetik, bigarren liburua euskaraz idatzitako liburu batek iruzkin negatiboak jaso zituen lehena izan zen —hurrengoak, noski, *Harri eta Herri* izango zen— euskarazko obrekiko testuinguru adeitsuegi batean, eta nondik eta bizirik zirauen gerraurreko euskal poeta kanonikoaren aldetik: Orixek kritika zorrotza eskaini zion *Jakin* aldizkarian, haren «filosofia ustelarekin» liburuak gazteei eragin ziezaiekeen kaltea salatzen zuen. Objekzio filosofiko-moralak filologikoei gehitzen zitzaizkien kritika hartan (Orixe 1960).

Euskal literatura-esparruaren autonomia-ereduen gaineko ika-mikan kokatu behar da obra hori, Orixeren *Euskaldunak* (1950) liburuaren antipodetan. Azken hori euskaldunen nekazaritza-komunitatearen idealtasunaren elegia zen, zeinean moralaren garbitasunak euskararen garbitasunarekin bat egiten zuen (Azurmendi 1976), Leturiarena *mordoiloa* zen guztiz: atzerriko filosofiek eta hiri-bizitzak kutsatutako edukia, euskara mordoiloaren forman. Hasieran aipatu dudana *formaren* eta *edukiaren* arteko banaketan sakondu egiten zuen obra da, Arestik euskal literatura-tradizioaren gaineko kategoriak erabiliz: Orixeren joera *populistak* morala eta euskara elkarrekin nahi zituen bitartean, Txillardegiren joera *kulteranistak* atzerriko edukiak —«unibertsalak»— ekarri nahi zituen euskararen formara. Euskal kultura-esparruaren baitako norgehiagoka bi joera horien artekoa zen, formen eskualdean.

Orixeri izaera garbizalea leporatu zitzaion garai hartan, gerraurrean aranismoaren garbizaletasunik aldendu bazen ere. Hain zuzen ere, euskal kultura-esparruko 50eko hamarkadako aldaketek joera garbizaleetara lerratu zuten Orixe, bere *populismoak* garbizaletasunera lerratu zuelako. Haren ustez, euskarak ez zituen oraindik agortu berezkoak zituen baliabideak eta horregatik gaitzetsi zuen belaunaldi berriak jarraitu zuen ildo *kulteranista* (Ruiz Arzalluz 2011).

Edukiaren eskualdeari dagokionez, ostera, Jorge Oteiza eskultorea dago puntu gorenean Auñamendik argitaratutako *Quosque tandem...! Ensayo de interpretacion del alma vasca* (1963) lanarekin. Bertan, *euskal estiloan* kokatu zituen euskal kulturaren sustraiak, basati alaiaren bertsio berri bat eskaintzen zuen: euskaldunek beren osotasun estetikoak eskuratu zuten neolitikoan, baina kultura latinoak ahantzarazi egingo zien. *Euskal estilo* horri adierazpidea emango zion haren eskulturen formak eta proiektu artistikoa amaitutzat emanda, oraingoan euskal kulturaren edukia lantzeari ekiten zion liburu horretan. Horrela, mito estetikoak fundatu egiten du liburu horren bitartez (Ugarte 1996, 176). Oteizaren meritua joera *populista* eta *kulteranisten* arteko sintesia bilatzean datza, baina horretarako *euskal estiloaren* metafisikan murgildu zen. Horretarako, nazioarteko arte garaikidetik edaten zuen (Ansa Goicoechea 2019) zein euskal estiloaren ustezko forma elementalak uztartzen zituen. Ahozko literatura-generoetara, bertsolaritzara, jo zuen inspirazio estetiko bila. Topologia horri jarraituz gero, mugimendu diagonal egiten du, Auspoa argitaletxeak argitaratu ohi zuen bertsolaritzari balioa aitortuz, lurpean gordetako cromlecha bezalaxe euskal arima zaharraren gordailu gisa:

2. grafikoa. Euskal kulturaren argitalpenen espazio soziala, zenbait libururen kokapena, 1953-1963³.

Iturria: Amezaga 2019b.

Baina koherentzia ematen bazaigu denborazko, entzumenezko trataera subjektiboaren bidez, orduan artelan bat da euskal tradizioaren barruan (artista ez dago jada artearen barruan, bere ondorio artistikoa lortu du eta orain bere estiloa da bizitzatik egiten duela): hauxe de bertsolariaren gaia, argitasuna, koherentzia, bere poesia ez baitator bertsoetik, gehiago dator kantutik eta ez da kantu ere, kantu izpiritual da, barneko ahotsa, barneko denbora, buruko denbora. Gure bertsolaria bere herri eta kultur isolamenduan, gure barneko kultur egiaren agerpen garbien eta koherenteena da (Oteiza 2007, 545-546).

Zentzu horretan, Oteizak kontra egingo zion ondoren zertuko zen euskara batuari, honakoa artifiziala suertatuko zaió ahozko tradizioaren aurrean (Oteiza 2003, 132). Pio Baroja eta Unamunoren tradizioa aldarrikatuko zuen euskal estilo bati begira: idazkera eta pentsaera dira euskal estetika definitzen dutenak, eta ez horrenbeste hizkuntza bera.

Lehia horren lekuko da urte berean Muxikak *Zeruko Argian* argitaratu zuen artikulua, bertan Unamuno, Xabier Zubiri eta Baroja euskal idazle ote ziren zuen gogoeta-gai (Muxika 1963). Haiak euskal kulturaren zenbait aspektu adierazi zutela aitortzen zuen, identitateari, ideologiari eta pentsamenduari dagokienez, baina hizkuntza arrotz batean, erdaraz. Euskal kulturaren adierazpen osoa izateko

3. Testuan aipatutako egileen liburuak zein posizio nabarmenak dituztenak jasotzen dira. Kategorien konbinazioak mugatuak direnez, puntu batek liburu bat baino gehiago ordezkatu dezake, bereziki balio zentralenetan. Burbuilen tamainak puntu horretan bat egiten duten liburuen kopurua islatzen du. Nahi duenak eskuragarri du liburu guztien balioak arakatzeko datu-basea (Amezaga 2019b). 1964-1975 aldirako grafikoak (4. grafikoa) ezaugarri berberak ditu.

euskaraz adierazi behar zela gaineratzen zuen: euskarak kulturaren adierazpide izan behar zuen, *kulturbidea*, hain zuzen ere. Kontrako joeran kokatzen zituen Orixe, Lauaxeta eta Lizardi, euskararen *kulturbidean* saiatu izan baziren ere, unibertsalaren adierazpena falta izan zitzairen haien literatura-lanei. Arestiren mandatu poetikoaren hitzak berriro ekarrita, funtsa garatzea falta zitzairen.

Konformatzen ari zen euskal literatura-azpiesparruaren barru eta kanpoaldeek bi mugarri hauen inguruan definitzen zuten: *kulturbidea* eta *euskara*. *Euskara*, euskaraz idatzita ez dagoen hura kanporatzerakoan —Unamuno, Baroja eta Zubiri—, eta *kulturbidea* unibertsala adierazteko beharragatik Lauaxeta, Orixe eta Lizardi kanporatzen dituenen. Honakoa, hurrengo urteetan ezarritz joango zen joera dugu, gerraurreko belaunaldiaren egien kontra. Hain zuzen ere, Aitzol gerraurreko euskal pizkundeko bultzatzaile nagusietako bat izan zen eta aranismoa berrinterpretatu egin zuen euskarari balioa indartu nahian. Hala ere, Aitzolek euskarak komunitate-loturarako tresna izan behar zuela baieztatzen zuen eta, ondorioz, bigarren maila batean kokatzen zuen haren erabilgarritasuna praktika estetiko eta zientifiko *unibertsale*tarako tresna gisa:

La finalidad primordial de una lengua no es difundir los elevados enunciados de la ciencia, ni revelar las filigranas estéticas de las creaciones artísticas. El objeto, fundamentalísimo, de un idioma es el que éste sirva de lazo de relación y expresión de un pueblo, de una colectividad étnica (Jose Ariztimuño «Aitzol» in Tejerina 1992, 110).

Azken batean, euskara garbia joera tradizional, erlijioso edo, hitz batean esanda, aranistarekin bat etorriko zatekeen, euskara mordoilozaiek joera moderno, laiko eta aurrerakoiago bat zuten bitartean (Azurmendi 2007, 101-102). Herderren erromantizismotik ekarri zuten Aitzolek zein Orixeek beren garai eta posiziotik euskal pizkundera bultzatzeko norabidea, Arestik populismo deritzana eta literatura herri-hizkuntza nazionalen bitartekari bihurtzen duena (Casanova 2001, 108).

Euskarak izan beharko lukeenaren gaineko eztabaidak sustrai sakonagoak zituen, gizarte-ereduaren gaineko eztabaida azaleratzen zuen. Azurmendik *Jakin* aldizkariak joera mordoiloen alde egin zuen aukera azaltzerakoan, hautu linguistikoak eremu zabalagoarekin zuen lotura azaltzen du. «Filosofo» edo «jakinzale» zein «psikologia» edo «arimizia» hitzen aukeraketak inplikazioak ditu euskarak gizartearekin eta, oro har, euskaraz emandako eztabaidek beste hizkuntzetan emandako eztabaidekiko homologazioarekin⁴.

Garai horretako euskarazko saiakera-lanik inportanteenak ere gai hori jorratzen zuen. Salvatore Mitxelenak *Unamuno ta Abendats* (1957) liburuan Unamunoren pentsamenduaren analisisa egiten zuen, euskal kulturaren egoeraren gaineko

4. Arestik ere *arima* hitzaren *itzulpenak* jartzen ditu adibide gisa: «Gaztelaniazko “alma” esateko (hala pentsatzen baitzuten, euskerá erderáren funzio bat zén), euskeraz ez zegoén hitzik (“arima” ez zen euskal hitz bat!!!). [Sabino] Aranak euskerazko beste hitz baten, “gogo» hitzaren zentzua aldatu zuén, eta kito!» (Aresti in Oihenart 1971, 13).

paralelismo eta harremanak ezarriz. Unamunok euskal edota espainiar kulturaren osatzen zuen ondarearen gainean, euskal literaturaren zereginak nabarmentzen zituen: Unamunoren orokortzeko joerari, *euskal arimaren* garapenari trabak ipintzen zizkion euskarazko idazketa arbuiatzen zuen, euskaltzaleen singularitasunerako joera kontrajarriko zion, literatura unibertsalarekin homologa litezkeen obren idazketa alde batera uzten zuten neurrian.

Bitartean, indartuz joango zen eragile berria agertu zen: ETA. Aranismoarekin egingo zuen apurketan, euskarak euskal komunitatea definitzeko zuen balioa indartuko zuen. Norabide horretan aritu zen euskal kulturaren edukien mito fundatzaile berria, *Quosque tandem* urte berean, Federico Krutwigek Fernando Sarrailh de Ihartza ezizenez argitaratu zuen *Vasconia* (1963). Euskaltzaindian emandako hitzaldi baten ondoren erbestetik idatzi zuen liburua. Aukeratutako laginak analisi estatistikoan alboratzeraz eraman banau ere, haren oihartzunagatik aipatu beharrekoa, liburuak Vasconiaren erdigunean euskara kokatzearen alde egiten zuen eta egilea euskararen batasunean eragile nagusietako bat izango zen.

EUSKARA KLAROA

Aurreko atalean esan bezala, Txillardegiren *Peru Leartza 'ko* (1960) izango zen kritika negatiboak jasotzen aitzindari. Belaunaldi-aldaketa baten adierazgarri izan zen hori, balio filosofiko, estetiko eta filologiko ezberdinen adierazgarri. Hurrengo urteetan, Arestiren obrek, bereziki *Harri eta Herrik* (1964a), piztuko zituzten halako kezka eta ezinegonak. Momentuz, baina, belaunaldien arteko talka bereziki ezadostasun filologikoen bitartez adierazten zen. *Mugaldeko herrian eginikako tobera* (Aresti 1961b) antzerkiagatik saritua izan zenean, euskararen ereduaren errukigabeko kritika anonimoa jaso zuen hainbat artikuluren bilduma osatzen zuen argitalpen batean (Azurmendi 1991), *¿Dinero vizcaíno para eso?* izenburupean. Egile anonimo hura ustez Mikel Arruza euskaltzalea omen zen (Kortazar eta Kortazar 2016, 43) eta bi argudio nagusi ipintzen zituen mahai gainean obraren sariketa salatzeke: Bizkaiko Aurrezki Kutxak emandako saria bizkaieraz ez idatzitako obra bati eman izana eta euskara-ereduaren izaera arrotza. Azurmendik adierazi bezala, kritika hura Euskaltzaindiak hartutako euskara-ereduaren testuinguruan ulertu beharra zegoen: belaunaldi zaharraren euskara garbiaren eta berriaren mordoiloaren artekoa (Azurmendi 1991). Posizio-hartze literarioak azken batean eremu linguistikoan ebazten ziren.

Euskaraz idazten zuten idazleek estandarizatu gabeko hizkuntza batean idazten zuten, horren ondorioz, maiz obren ezaugarri filologikoak literarioei gailendu egiten zitzaizkien iruzkinetan. Euskal kultura-esparruaren eraginpean, hautu filologiko eta literarioak nahastuta agertzen dira, hizkuntza bera delako jokoan dagoena. Aurreko atalean aztertu bezala, esparruko posizio-hartze linguistiko eta literarioak hiru ildo edo proiektu nagusitan laburbil daitezke: 1) Edukien eskualdearen ildo, 2) Formaren

eskualdearen ildo: 2.1) Tradizio idatzian oinarritutako ildo kulteranista eta 2.2) Ahozko tradizioan oinarritutako ildo populista.

3. grafikoa. Euskal kulturaren espazio soziala eta esparruko posizio-hartze linguistiko eta literarioak.

Iturria: Norberak egina.

Euskal kultura-esparruaren edukien eskualdean (1), hizkuntzaz bestelako adierazpideak proposatzen ziren *euskal* hitza esanguraz betetzeko. Oteizak aldarrikatutako euskal estiloa izan zen ildo honen formulaziorik osatuena. Arestik, euskaraz idazten zuten beste askok bezala, Oteizaren proposamena alboratu zuen eta euskararen ezagutzarik ezaren eta ikasteko interes eskasaren justifikazioa zela gaineratu zuen (1966; 1986e, 74). Posizio-hartze horrek lotura estua dauka hurrengo atalean aztertuko dudan identifikazio sinbolikoarekin: Arestiren mandatuak formaren eskualdean aritzera agintzen zion.

Euskal kultura-esparruaren formaren eskualdean (2) hizkuntzaren lanketaren ardura hartu zen, euskal literatura euskarazko literaturarekin berdintzeraino. *Euskararen kulturbidea* aldarrikatzen zutenen ildotik (2.1.), hizkuntza idatzian oinarritzen diren genero literarioak garatu ahala euskara kultura unibertsalerako tresna emankorra bihurtu nahi zen. Horixe da belaunaldi berriak egin zuen hautua bereziki Krutwigen lanaren eraginpean (Sarasola 1976, 41), bide horretan aritu ziren Mirande, Txillardegi edota Jakin taldeko frantziskotarrak. Arestik ere bat egingo du bide horrekin, 1963ko Euskaltzaleen Biltzarrean gaineratu zuen hizkuntzaren ofizializazioaz gain, ezinbestekoa zela «kultur eta administrazio hizkuntza» bat goldatzea euskararen biziraupena bermatu ahal izateko (Aresti 1986a, 34). Bide horretatik, xaxatu egingo ditu euskaltzainak. Horretarako, XVI. mendean Joanes Leizarragak Bibliaren itzulpenean zabaldutako bidea aldarrikatu zuen (Aresti 1986e, 76).

Bestetik, ahozko generoetara jotzen zuen ildo dago (2.2), ustez herri xehearen hizkuntzarekin bat egin eta euskal kulturaren autosufizientzia aldarrikatzen zuena. Arestik Axularren *Geron* kokatuko zuen ildo hori, Leizarragaren erreforma-haizeen kontra egin nahian, ildo populistan asmatu zuelako. Tamalez, gaineratu zuen, ildo horretan purismoa nagusitu zen ondoren, Joanes Etxeberriren eta Sabino Aranaren eraginpean:

Pero, entiéndase bien, hay que tener cosas para decir; es vehículo transportador de cosas, no de sueños. Y cuando al vasco le faltaron cosas para decir, y empezó a crear ensueños, nació el más grande de los peligros que ha tenido nuestra literatura y también podríamos asegurar que la propia vida de la lengua: el purismo (Aresti 1986e, 79).

Purismoak edo garbizaletasunak hartu zuen ildo populista, beraz, ameskeriara kondenatuta zegoen eta, ondorioz, ezin zen hizkuntza bizi baterako tresna izan. Populismoa eta garbizaletasuna bateraezinak ziren, hizkuntza garbitzeko bidean hiztunak galtzen zituelako euskarak (Sarasola 1976, 46). Bateraezinak direlako egin zuen kale Orixeren *Euskaldunak* (1950) poema luzeak, baina porrot horretatik ikaskizuna atera zuen Arestik: bertsolaritzaren herri-esentzia balioan jartzen zuen (Aresti 1986a, 104-5). Hain zuzen ere, Axularren eskolatik abiatuta, bazen beste bide bat hartu zuen literatura-tradizioa, bere sustraiak herrian ondo errotzen zituen bertsolaritza. Zentzu horretan, Arestik bi tradizio poetiko zeudela gaineratzen zuen: eskolatu eta herritarra (bertsolaritza). Paradoxikoki, poesia herritarra zen «eskola» bat zuen bakarra, tradizio sendo bat, poesia eskolatuak gezurrezko kultura oinarri zuen bitartean (Aresti 1986a, 45-46). Era horretan, garbizaleei leporatzen zitzaizen berbera leporatzen zion ordura arteko poesia eskolatuari: ameskeria.

Oteizak proposatzen zuen euskal estiloaren bidea baztertu bazuen ere, Arestik antzeko miresmena agertu zuen bertsolariekiko, ez estilo bat haragitzen zutelako, eskola bat haragitzen zutelako baizik. *Quosque tandem...!* argitaratu zen urte berean eztabaida izango zuen *Zeruko Argian* Basarri bertsolariarekin kontu horren gainean. Basarrik ez zuen ontzat hartu Arestik bertsolarien bertsoetan Lizardi, Orixe, Loramendi bezalako poetetan baino poesia garaiagoa ikustea. Basarrik honela laburbiltzen zuen haien hartu-emanaren kontraesana:

Ondo pentsatzen jarrita, xelebrea da gure arteko auzia. Bi «premio irabazitako poeta bat», bertsolariak bezelako poetarik eztagoela esaten, eta inoiz poeta izan eztan eta izango eztan bertsolari apal bat, euskal poetak beren tokian jarri asmoz (Eizmendi 1963).

Basarrik, beraz, mugak ikusten zizkion bertsolaritzaren sorkuntza poetikoari, jardun literario goretetik bereizi egiten zuen eta, ondorioz, ezin zitzaion eskatu literaturari eskatzen zitzaiona. Bertsolariek maiz egin zieten uko kultura «jaso» eta idatzi baten exijentziei. Euskaltzaindiak antolatutako lehen txapelketetako batean, Gipuzkoako 1960ko lehen txapelketan, bertsolariek uko egin zioten epaimahaiak eskatutako bederatzi puntukoa kantatzeari, ulertzen zutelako bertsolariari ez zegokion

estetitazio bat eskatzen zietela (García 2000, 444). Arestik, ordea, bertsolariaren jarioan bederatzi puntukoa osatzeko behar besteko maisutasuna atzematen zion bertsolariari eta hark gorpuzten zuen literatura-generoari (Aresti 1963a; 1963b). Hain zuzen ere, salatu zuen nola «pseudo-kulturazko pseudo-poesia batek» hartu zuen bertsolaritza arrotz zitzaion literatura-tradizioa (Aresti 1960c, 165). Zentzu horretan, Basarrik alboratu omen zuen beste bertso-tradizio bat aldarrikatu zuen: Txiritarena.

Hierron argitaratutako beste artikulu batean (1966; 1986a, 195-97), Arestik bertsolaritza sagardotegitik konbentuetara pasa zenean galdu zela gaineratu zuen, nolabaiteko tradizio bizi izateari utzi eta herritik aldentzen zelako (Aresti 1986e, 82). Bertsolaritza bizia arte baten gisan ulertzen zuen, errepika hutsarekin konformatu barik, «bide zarrak hobetu eta bide berriak billatu» (Aresti 1963b) egiten zituen praktika gisa. Bide-lan horretan ikuspegi eta estetika propio bat garatu zuen. Poetak ere antzeko bidea egin beharko luke. Zentzu horretan, bertsolariak poetarik onenak ez balira ere, dudarik gabe «euskaldun poeta erritar bakarrak» direla gaineratu zuen Ondarroan emandako hitzaldian (Aresti 1986a, 47). Beraz, Arestik herria bere poesiaren hartzailer egin nahi bazuen, bertsolaritza bideak ibili behar zituen ezinbestean.

Arestik ildo populista eta kulteranistak igarotzetik eratu zuen bere estilo linguistiko eta literario propioa. *Bizkaitarrak* osatzeko orduan, ildo populistari ekin zion, bertso-egitura herrikoiak abiapuntu eta bizkaiera edo mendebaldeko euskalkian idatziz. *Maldan beheran*, ostera, bi ildoak bateratzeko saiakera egin zuen. Bertsolaritza metrikeri jarraitu zion, baina poema konplexua osatzeko, tradizio sinbolista eta postsinbolisten bideari jarraituz eta Mendebaldeko goi-literaturazko erreferentziaz josia (Juaristi 1987, 122). Aresti aurretiaz Verlaine (Verlaine 1954), Baudelaire (Baudelaire 1954; 1957a; 1957b), Juan Ramón Jiménez (Jiménez 1955) edota T S Eliot (Eliot 1983) itzultzen aritu zen (Aldekoa 1998a). *Bizkaitarren* aldean, konplexua zen *Maldan behera* (Aldekoa 1998b, 438), bide berria ibiltzen zuelako. Euskara batuaren aitzindaritzat jotzen da aho batez (Sarasola 1976, 50), batasunaren aurretik, eta neurri handi batean euskara batua ildo honi lotuta egon zelako. Are gehiago, poema euskara batuaren norabidean eragiteko asmoarekin izan zen idatzia eta haren hautua hautu filologikoa izan zen literarioa baino gehiago, horregatik izan zen argitaratua *Euskera* Euskaltzaindiaren aldizkarian eta ez garai hartako literatura aldizkarietan (Kortazar 2018).

Ildo populista eta kulteranista bateratu nahian Aresti haien hutsunez jabetu zen. Maiz aipatu zuen ingelesak garatu zuen erregistro kultu latindar eta erregistro herriko normandarraren bitasunaren falta sumatzen ziola euskarari (Altonaga 2015, 105-8). Tradizioarekiko hutsuneekin lehiatu behar zuen «gaztedi triste»ari euskal literatura iturri ezberdinetatik elikatzeke dei egiten zion: Axularren populismoa, herriarentzat ulergarria den hizkuntza; Leizarragaren kulteranismoa, kultura unibertsala barneratu lezakeena; Fernando Amezketarra eta haren inguruan osatutako

bertsolaritza, herriarekin bat egiten duen hizkuntza —Txirrita hemen kokatuko zukeen; eta Louis-Lucien Bonaparteren supradialektikotasuna (Aresti 1986e, 83)—. «Gaztedi triste»aren erreferenteak azaltzen zituen hitzaldia eman zuenerako, Aresti poesia sozialean murgilduta zebilen.

Hain zuzen ere, poesia sozialaren aldeko hautuak inplikazio literario zein linguistikoak zituen. *Maldan beheraren* ondoren (eta horren hasiera gisa) argitaratu zuen *Zuzenbide debekatua*. Mitxelenak dagoeneko obra hori poesia sozialaren barruan kokatu zuen (Koldo Mitxelena in Aresti 1961c, 10). Espainiar poesia sozialaren disposizio estetikoak, formari dagokionez, Arestiren «euskara klaro»ra itzultzen dira, bertako poema baten izenburuari jarraituz (Aresti 1964a, 87). Arestik ildo populista zein kulteranista ibili ondoren, bi ildoen arteko sintesia eskaini zuen *Harri eta Herrin*, mordoilo-kulterano eta garbizale-populista dikotomia gaindituko zuen horrela, poesia sozialaren euskara klaroa erdietsiz. Horretarako, aldi berean hizkuntzarekiko zein gizartearekiko adiskidetzen den hizkuntzaren bila ondu zuen: euskara klaroa. Norabide hori ulertzeko, hurrengo kapituluan, *Bizkaitarrak* zein *Maldan behera* aztertuko ditut, Arestiren identifikazio sinbolikoan arreta jarritz: non eta nondik kokatzen duen bere burua bere egitasmo poetikoan. Behin hori aztertuta, *Harri eta herrik* obran sakondu eta horrek euskal kultura-esparruan izan zuen eragina jorratuko dut hurrengo kapituluetan.